

Si Bien, ang “Dayong” Nagpalaya sa Aming Diskurso at Dunong

Rosario Torres-Yu

Isang di pa permanenteng instraktor ako sa Departamento ng Filipino at Panitikan ng Pilipinas, Unibersidad ng Pilipinas, Diliman nang makasama ko si Dr. Bienvenido Lumbera.

Bagitong-bagito pa ako noon sa buhay-akademiko. Unang-unang naobserbahan ko ang ugaling teritoryal ng mga guro na kahawig ng gawi ng mga aso. Minamarkahan ng mga alagang aso namin ang kanilang teritoryo sa pamamagitan ng pag-ihi sa paligid ng kanilang lugar at inaaway ang sinumang magagawi dito. Bagaman hindi kasimbagsik, parang kahalintulad nito ang napansin ko nang lumipat si Dr. Lumbera sa UP mula sa Ateneo de Manila University noong 1976. Sumunod sa kanya sina Nicanor G. Tiongson at Virgilio S. Almario. Napansin ko na tila hindi sila kaagad tinanggap. Sa ilang mga usapang narinig ko noon, tinutukoy silang “mga taga-Ateneo” noong umpisa. Parang “dayo” pa silang turingan. Ngunit hindi ganito ang naging pagtingin kay Rogelio Sikat na lumipat mula sa Unibersidad ng Santo Tomas at kay Domingo Landicho na galing sa Manuel Luis Quezon University. Hindi rin itinuring na “dayo” ang mga pumakabilang bakod lamang mula sa UP Department of English and Comparative Literature. Sila sina Pete Daroy, Romeo Dizon at Patricia Melendrez Cruz. Resulta ang pagdami ng fakulti ng departamento, kasama na kaming mga bagong rekrut na nagtapos noong 1971, ng pagsasakatuparan ng plano ng administrasyon na palakasin ang departamento. Dalawa lamang ang orihinal na regular na fakulti ng departamento sa simula: sina Prop. Tomas Aguirre

at Lydia Gonzales at isang lektiyurer mula sa Kolehiyo ng Edukasyon ng UP Diliman.

Hindi naman nagtagal ang nakakaasiwang sitwasyong binanggit ko. Saksi ako sa ipinamalas na malasakit nila sa departamento. Si Dr. Lumbera mismo ay naging paboritong guro at adbayer ng mga nasa gradwadong programa ng departamento. Kahit na hindi ko siya naging guro sa anumang kurso dahil hindi ko linya ang panulaan, binasa ko ang kanyang mga libro, lalo na ang klasikal na disertasyon niya sa Panulaang Tagalog na inilathala sa librong *Tagalog Poetry, 1570–1898: Tradition and Influences in its Development*, Ateneo de Manila University Press, 1986.

At nang ako naman ay nakapagtuturo na sa gradwadong antas ay lagi nang kasama ang mga isinulat niya sa aking mga silabus. Sa panig naman ni Dr. Lumbera, naging panatag siya, sa pakiramdam ko, sa mga naging kasama sa departamento sa kalaunan. Katunayan, ang libro niyang *Writing the Nation/Pag-akda ng Bansa*, UP Press, 2000 ay inialay niya sa departamento sa ganitong mga salita: “*To my colleagues in the Department of Filipino and Philippine Literature, this book is dedicated with their affection and esteem, they have made my years in the department rich and memorable*” (p. 5). Inihandog din niya ito kay N.V.M. Gonzales na siya sanang susulat ng introduksiyon nito, dangan nga lamang at maagang yumao.

Dito ko na rin sasabihin ang isinulat niya sa kopya ko ng librong ito na mabuti na lamang at naiuwi ko sa bahay at hindi napasama sa mga naglaho nang masunog ang Faculty Center noong 2015. Ito ang isinulat niya: “*Kay Rose, bulaklak na nang isilang, tumingkad ang sanghaya ng ating kulturang bayan,*” may pirmang *Bien Lumbera*, Oktubre 2000.

Naging guro ko si Dr. Lumbera sa di karaniwang ruta. Naging kasapi ako ng Cultural Research of the Philippines (CRP) at dito ko nakasalamuha si Bien at marami pang mga iskolar ng panitikan at kultura mula sa iba’t ibang pamantasan. Kasapi rin nito si Dr. Nicanor Tiongson at Dr. Teresita Maceda (yumao noong Disyembre 2019). Makabayan at progresibo ang oryentasyon ng CRP sa pananaliksik at dito ako nahasa. Bukod sa pag-oorganisa ng mga lektiyur, naglabas din ito ng dyornal. Dito ko naman natutuhan na makipagtulungan sa iba sa pagsulat ng papel na hindi lamang ako ang awtor.

Nagkasama rin kami ni Bien sa tinatawag ngayong gawaing pang-ekstensyon. Dito ko naman nasaksihan ang kanyang dedikasyon. Hindi madaling gawain ang pumunta sa iba’t ibang probinsiya, tumigil ng isang linggo para magturo anuman ang kondisyon doon ng mga gurong kulang na kulang sa suporta. Magkasama kami sa grupo ng mga nagtuturo ng Filipino

at ng Panitikan na lumilibot sa buong Pilipinas para sa mga seminar sa pagpapalaganap ng pagpapalaganap ng makabayang oryentasyon sa edukasyon. Itinaguyod ito ng Association of Major Religious Superiors of the Philippines sa ilalim ng programa nitong Education Forum. Natigil lang kami pagkatapos ng EDSA 1.

Masugid din akong tagasubaybay ng mga proyektong panteatro ni Dr. Lumbera. Hangga't maaari ay hindi ko gustong makaligtaang panoorin ang kanyang mga dulang musikal na itinatanghal sa Wilfrido Ma. Guerrero o di kaya, sa Cultural Center. Halos naging sunud-sunod ang mga likha niya matapos ang pagkilalang iginawad sa kanya bilang Pambansang Alagad ng Sining noong 2006. Paborito ko sa lahat ang pagtatanghal ng *Banaag at Sikat* ni Lope K. Santos bilang dulang musikal. May kakaibang atraksiyon sa akin ang mga obrang may kaugnayan sa mga manggagawa, palibhasa'y isang manggagawa at unyunista ang aking ama.

Naging malalim ang pagkilala ko kay Dr. Lumbera bilang iskolar noong proyektuhin ko ang pagtitipon ng kanyang mga sanaysay na orihinal niyang isinulat sa wikang Filipino, ang *Bayan at Lipunan: Ang Kritisismo ni Bienvenido L. Lumbera* (University of Santo Tomas Publishing House, 2005). Nilapatan ko ito ng ekstended na introduksiyon. Hindi ko siya naging guro sa gradwadong mga kurso, kaya sa pagtitipon at pagbuo ng kritika ng mga nalathala niya sa panahong sakop ng proyekto sinubaybayan ko at inintindi ang kanyang makabayang diskurso at dunong. Importante rin sa pagdalumat ko sa mga isinulat niya ang nauna kong proyekto tungkol sa mga manunulat sa librong *Sarilaysay: Danas at Dalumat ng Lalaking Manunulat* (UP Press, 2004), kasama si Alwin Aguirre bilang awtor din. Dito ko nalaman ang malalim niyang pakikisangkot sa kilusang anti-diktadurya hanggang sa makulong siya. Tuwing maaalala ko ang salaysay niya rito ay nakaguhit sa isip ko ang eksena noong hinahabol siya ng mga sundalo, na kahit nalaglag na ang salamin niya ay hindi siya huminto sa pagtakbo dahil tinangka niyang makaalpas nang ma-raid na ng militar ang apartment ni Ricky Lee na regular niyang pinupuntahan. Kaya hindi na ko nagtaka na parang panata na ni Bien ang pagsali sa mga rally kahit pagkaraan ng EDSA 1. Parang hindi siya napapagod. Naalala ko pa nang tumayo siya sa entablado at nagbasa ng kanyang tula sa isang malaking mobilisasyon sa Makati kontra sa pananatili ni Gloria Macapagal sa puwesto matapos ang iskandalong "Hello Garci." At nitong ipagdiwang ang ika-50 anibersaryo ng First Quarter Storm sa UP, sa isang konsiyertong inorganisa ng UP ay natanaw ko si Dr. Lumbera na dumating kahit umuulan at naroon hanggang matapos ito, kumakanta habang nakataas ang kamao.

Marami pang alaala, ngunit mahalagang mabanggit ko rito ang naging pag-uusap nila ni Amado V. Hernandez o Ka Amado. Ito ang naging “turning point” sa pagbabago niya ng paksa para sa kanyang disertasyon at simula naman ng makabayang proyekto niya sa panunuri sa panitikan at kultura. Sa paglulunsad ng libro ni Ka Amado, samantalang pinipirmahan niya ang kopya ni Bien ay naitanong niya, bagay na paraan na rin marahil ni Ka Amado na papag-isipin si Bien, “Bakit hindi paksaing Pilipino?” Umuwi lamang muna noon si Bien mula sa kanyang fellowship sa Indiana University, 1965 para maghanda sa kanyang disertasyon. Napakahalaga ng pagtatagpong ito na humantong na nga sa pagbabago ng isip ni Bien at naging bunga nito ang kanyang mapanghawang pag-aaral sa kasaysayan ng Panulaang Tagalog na naging daan naman sa pagkakabuo ng diskurso ng kritisismo sa Pilipinas. Maraming taon pa ang lilipas, si Dr. Lumbera ay magsusulat tungkol sa panulat ni Amado V. Hernandez at sa natatanging lugar nito sa kasaysayan ng panitikan ng Pilipinas.

Sa aking sariling paraan ng pagpapahalaga sa dalawang haligi ng panitikan ay ibinahagi ko sa internasyunal na kumperensya sa National University of Singapore Museum noong 2011 ang pagsusuri kong “The Persistence of Nationalism in Philippine Postcolonial Discourse: The Case of Amado V. Hernandez and Bienvenido Lumbera.” Isinulat ko ang bersyon nito sa wikang Filipino, “Ang Pagtataman ng Nasyunalismo sa Panulat ni Amado V. Hernandez at Bienvenido L. Lumbera at ang Diskursong Postkolonyal” (*Humanities Diliman Journal*, Tomo 9, Blg.1, Enero-Hunyo 2012).

Nang ibigay ko ang panayam na bahagi ng kahingian sa pagkakaloob ng Concepcion Dadufalsa Distinguished Achievement Award noong 2014, taon ng pagreretiro ko, ay naroon si Dr. Lumbera at nakinig hanggang matapos ang seremonya. Nakita niya at ng lahat ng nasa loob ng Faculty Center Conference Hall ang hindi ko inaasahan matapos ang pag-awit ng “UP Naming Mahal.” Hindi ko napigil ang paghagulgol at hindi ko rin maintindihan kung bakit nangyari ito samantalang mahinahon kong natapos ang aking talumpati. Sa labas, sa koridor ay tila hinintay ako ni Bien at inabot ang kamay ko, sabay sa pagsasabing “Napakaganda ng pagkakabuo mo ng iyong karanasan at kasaysayan.” Ito ang sinabi niya tungkol sa talumpati kong “Sa Pagitan ng Pabrikat Pamantasan: Ang Paghahanap ng Katwiran at Kabuluhan,” Oktubre 9, 2014. Hindi na ako naiyak dito. Sa halip ay para na akong lumulutang sa saya pagkadinig sa mga salita ni Dr. Lumbera. Tumatak ito sa isip ko at sakaling mabura na ito sa isip ko kung aabutin ko ang edad na malilimot ko ang mga alaala, inisip kong isulat na rito.

Napakahalaga nito para sa akin na sa edad 65 noon. Ito ang pagkilala mula sa aming itinuring na ama sa akademya, huwaran ng pagkamakayaban, lantay ang pagmamalasakit at pagkalinga sa kapuwa!

Sa kanyang pagyao nitong Setyembre 28, 2021, lubha akong nabigla dahil masayang-masaya siyang “nakapiling” namin sa paglulunsad ng aklat ng pagpupugay sa kanya sa pamamagitan ng Zoom. Unang taon ito ng pandemya. Sa kabila nito, nabuo ang malaon nang inumpisahang pagtitipon ng mga kontribusyon para sa *Bien, Bien*, ang Festschrift na handog sa kanya. Napakasaya niya na matyagang nakinig at nanood sa inihandang programa ng departamento. Umaasa ako noon na magkikita-kita pa kaming lahat pag natapos na itong pandemya.

Napakasigla raw niya, ayon sa aking anak na isang volunteer sa UP Vaccination Center noong araw na magpabakuna sila ng kabiyak niyang si Shayne. Hindi raw siya kaagad nakauwi dahil magiliw niyang pinagbigyan ang mga naroon ng pagpakuha ng retrato kasama siya. Itong pagiging magiliw at labis na mapagbigay ang paulit-ulit na narinig ko sa mga kasama namin sa departamento at maging sa ibang nakasali noong unang gabi ng Setyembre 28, na nagpugay at nagpahayag ng lumbay, pakikiramay, at pagmamahal. Ito rin ang sinabi ni Silay, bunsong anak, tungkol sa kanyang ama.

Tunay na malungkot ang bawat pagyao ng kamag-anak, kaibigan at kakilala. Ngunit napakalalim ang lumbay na dulot ng pandemyang ito sa mga nauulila. Napakalupit nito at maging ang nakagisnang nating pagdadamay sa pamamagitan ng pagsasama-sama ay ipinagkait sa atin. Paano matutunghayan si Bien na nahihimlay sa kanyang kabaong at mapag-ukulan ng mga nais na ipabaong mga salita ng pasasalamat at pagmamahal? Paano mayayakap ang mga mahal niya sa buhay na nagdadalamhati?

Gayunpaman, gumagaan ang pagdadalamhating panahon lamang ang makapapaghihilom sa pangyayaring naipahayag natin ang ating pagmamahal at napakataas na pagkilala’t pagmamalaki sa kanya noong nabubuhay pa siya!

Lubha kaming mapalad sa Departamento ng Filipino at Panitikan ng Pilipinas na nakasama namin sa paglalakbay ang isang “dayo” na naghawan ng landas na aming sinikap na masundan. At magpapatuloy ang diwa ni Bien sa kamalayan at komitment ng mga batang kaguruan para sa makabayan, mapagpalaya, at makabuluhang edukasyon para sa sambayanan. ♦